

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

УЛОГА АСПЕКАТСКОГ ЗНАЧЕЊА У ПРЕДСТАВЉАЊУ ХРОНОЛОШКЕ ДЕТЕРМИНАЦИЈЕ У СЛОЖЕНОЈ РЕЧЕНИЦИ СА ТЕМПОРАЛНОМ КЛАУЗОМ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

КСЕНИЈА МИЛОШЕВИЋ

Филозофски факултет Сарајево

UDK 808.61/.62—559

Изворни научни рад

Примљено: 12. фебруара 1982.

Прихваћено: 19. априла 1982.

1. Под хронолошком (темпоралном) детерминацијом у сложеној реченици са темпоралном клаузом подразумејем све врсте одређивања времена који се остварују примјеном темпоралне клаузе.

У основи такве детерминације увијек стоји нека од *временских релација* па су тако и друге врсте темпоралне детерминације повезане са релационим значењима.

1.1. Основне временске релације у сложеној реченици са темпоралном клаузом могу се класификовати на сљедећи начин:

/А/ *примарне* (просте)

/Б/ *секундарне* (изведене, сложене).

1.2. Просте релације обухватају два општа типа:

I. *симултане* односе

II. *сукцесивне* односе.

1.2.1. У домену и једног и другог *простог* односа могуће су *варијације*, и то:

У домену *симултаности* (А—I) постоје *три варијације*, и то:

Релациони модел 1

Ситуација из *суперординиране* клаузе манифестује се *паралелно* са оном из темпоралне.

Релациони модел 2

Ситуација из *темпоралне* клаузе представља *временски оквир* оној из суперординиране.

¹ Овај текст представља реферат који је, у децембру 1981. године, поднесен на Московском засједању Комисије Међународног славистичког комитета за изучавање граматичке структуре словенских језика — и који ће, у скраћеној верзији, бити публикован у Москви са осталим рефератима са тог засједања.

Релациони модел 3

Ситуација из *суперординиране* клаузе представља *временски оквир* у који се укључује ситуација из *темпоралне* клаузе заузимајући један његов дио.

У домену *сукцесивности* (А—II) постоје два могућа случаја, тј. двије варијације, и то:

Релациони модел 4

Ситуација из *суперординиране каснија* је од оне из *темпоралне* клаузе.

Релациони модел 5

Ситуација из *суперординиране ранија* је од оне из *темпоралне* клаузе.

1.3. За изведене (сложене) односе карактеристично је да ситуација из *темпоралне* клаузе одређује *границу периода* у коме се манифестује ситуација из *суперординиране* клаузе. Зато је заједничко семантичко обиљежје оба изведена модела *лимитативност*, а разликују се према томе *коју границу одређују* — и могу се класификовати као:

Релациони модел 6

Ситуација из *темпоралне* клаузе одређује *десну* границу периода коме припада ситуација из *суперординиране* клаузе (цијела или њен комуникативно релевантни дио) — *терминативнолимитативни* однос.

Релациони модел 7

Ситуација из *темпоралне* клаузе одређује *лијеву* границу периода коме припада ситуација из *суперординиране* клаузе — *ингресивнолимитативни* однос.²

Унутар лимитативних модела могуће су разне варијације релативне хронологије, а остварују се на бази пет простих модела (1—5).

² Типови темпоралних релација који су овдје представљени сви су, осим *основног модела 7*, већ утврђени и представљени у поглављу *Временска употреба* у монографији: К. Милошевић, *Футур II и синонимски облици у савременом српскохрватском књижевном језику*, Дјела АНУ БиХ 39, Сарајево, 1970.

Пошто је циљ (предмет) монографије било *истраживање употребе футура II-ог и његових синонима у српскохрватском језику*, значајнији резултати анализа који се тичу разних других синтаксичких појава које су у овој књизи — поводом футура другог — *морале бити заједно с њим истраживане и објашњаване* — у поменутој књизи нису до краја елаборирани, тј. нису одговарајући закључци о њима сведени. То се односи на *синтаксичко-семантичке типове зависних реченица у којима се футур II јавља (темпоралних, кондиционалних, концесивних и др.)*, као и на *системне односе међу њима, затим на синтаксичко-семантичку релевантност аспекатских ликова глагола, специфичност темпоралног понашања предиката са модалним помоћним глаголима, синониме модалних помоћних глагола, правила дистрибуције глаголских облика у свим разматраним врстама зависних реченица, итд.*

Са поменутог списка се овом приликом *систем темпоралних релација, тј. семантичка структура односа у домену сложених реченица са темпоралном клаузом и основна правила њене језичке репрезентације* — први пут посебно и систематски излажу.

2. У оквиру предочених модела релативне хронологије временска детерминација се врши помоћу два логичка поступка, и то помоћу:

- 1) идентификације времена
- 2) квантификације времена.

Идентификација времена се постиже помоћу два релациона механизма, и то:

- 1а) локационог (— локациона идентификација времена)
- 1б) оријентационог (— оријентациона идентификација времена).³

Аналогно хронолошкој идентификацији и квантификација времена се јавља у двије варијанте, и то као:

- 2а) квантификација временске локације (трајања)
- 2б) квантификација временске оријентације (размака, дистанције).⁴

3. За језичко представљање свих семантичких компонената из предоченог система, као и њихових актуалних комбинација, служе сљедећи језички сигнали: *везничко средство, аспекатско значење сваког од корелативних предиката, глаголски облик, тј. његово значење, истиносни модалитет корелативних клауза, разни лексички сигнали квантификације*.⁵

У означавању хронолошке детерминације прва три средства дјелују солидарно, и то на принципу семантичке компензације. То значи да семантичка обиљеженост једног од њих допушта (толерише) у неком степену семантичку необиљеженост (неутралност) остала два.⁶

Ја ћу покушати да прикажем дјеловање једног од ових чинилаца, и то *глаголског вида (аспекта)* — имајући при томе стално у

³ За семантичку поткласификацију на основу примјене одређених логичких поступака — као полазиште послужила је студија М. Ивић: *Из проблематике надежних временских конструкција*, Јужнословенски филолог XXI/1—4, 1955/56, стр. 133—165, — у којој се ауторка бави значењем надежних облика у обиљежавању времена. — По истим критеријима извршена је и основна класификација језичке грађе у поглављу *Темпорална значења* у књизи М. Радовановића, *Именица у функцији кондензатора*, Нови Сад, 1978, стр. 99—125.

⁴ Језичка средства и могућности квантификације локације и квантификације оријентације — полазећи од *надежних конструкција* у функцији адвербијалне одредбе времена — систематски разматра М. Радовановић у поменутој књизи (1978), поглавље *Темпорална значења*.

⁵ *Прва три средства*, тј. њихово садејство у сложеној реченици са темпоралном клаузом, већ су посебно разматрана у раду: К. Милошевић, *Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику*, Међународни састанак слависта у Вукове дане 11, изд. Међународни славистички центар Србије, Београд, 1981, у штамп. — *Четврто средство — истиносни модалитет*, колико ми је познато, овом приликом се први пут уводи као системно релевантни чинилац семантичког типа сложене реченице са темпоралном клаузом.

⁶ В.: К. Милошевић, н. д. (1981), т. 1.

виду његово садејство са осталим чиниоцима синтаксичкосемантичког модела сложене реченице са темпоралном клаузом.⁷

4. Улога аспекатског значења пресудна је у случајевима кад остала средства (везничко средство, глаголски облик) својим значењем не дијагностицирају релативну хронологију. У минималном контексту то су случајеви када је употријебљен темпорални везник најопштијег значења — *кад* и када су предикати *обију* корелативних клауза — глаголски облици *једнаког општег хронолошког значења*. Пошто истражујемо улогу и значај *аспекатских* значења, почећемо управо од оваквих случајева (са везником *кад*) и настојати да установимо дијагностичку моћ аспекатских значења у реализацији свих постулираних модела релативне хронологије, укључујући и њихове варијације, — а исто тако и осталих семантичких параметара темпоралне детерминације.

Ради економичности излагања, егземплификација ће се вршити гдје год је то могуће примјеном претериталних глаголских облика.

4.1. У домену *симултаности (истовремености)* са везником *кад* могу се остварити следећи односи, тј. модели релативне хронологије:

Модел 1:

кад сам ја спавала, ви сте радили

Модел 2:

кад сам ја спавала, вјетар је разбио прозор

⁷ У мом наведеном раду (1981) исти проблем разматран је из друге перспективе, тј. са становишта улоге глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом — па је улога аспекта том приликом мање освијетљена, а улога глаголских облика потпуније. — На улогу *аспекатских* значења у одређивању релативне хронологије у сложеној реченици са темпоралном клаузом — у србскохрватистици је скренуо пажњу већ Јован Вуковић, у раду: *Футур други и еквивалентни глаголски облици по употреби у србскохрватском језику*, Питања књижевности и језика, књ. IV и V, св. Б, Сарајево, 1957/58. Тај критериј (аспекатско значење), заједно са неким другим, уградила сам у методолошки поступак у истраживању значења *футура* другог у србскохрватском језику — и он је дао одређене резултате, тј. у домену сложене реченице са темпоралном клаузом — оцртао се *цмо основни систем односа (значења)* који се остварује између *ситуације у темпоралној клаузи и ситуације у надређеној реченици*. В.: К. Милошевић, н. д. (1970), поглавље *Временска употреба*. — Исти критериј поштован је и у интерпретацији сложених реченица са темпоралном клаузом у раду Р. Симића, *Прилози проучавању глаголских облика у временским реченицама*, Јужнословенски филолог XXX/1—2, 1973, — гдје су претежно разматране *претериталне* ситуације и утврђена богата скала варијетета.

Методолошки поступак и класификациони критерији аналогни онама из монографије К. Милошевић (1970) — присутни су и у комплетном и сажето изложеном разматрању сложене реченице са темпоралном клаузом у пољском језику — у поглављу: *Zdania okolicznikowe czasu*, у књизи: *Teresa Ampel, Wypowiedzenia okolicznikowe profrazowe we wspólczesnym języku polskim*, Rzeszów, 1975, стр. 52—71.

Модел 3:

кад је вјетар разбио прозор, ја сам спавала

У моделу 1 имперфективни аспект обају предиката омогућава (предочава) паралелизам манифестовања ситуација означених корелативним клаузама, а у моделима 2 и 3 — комбинација аспекатских значења омогућава манифестацију оквирног временског односа. Различита дистрибуција аспекатских значења у моделима 2 и 3 чини да се једно исто референтно значење и једно исто денотативно значење појављују као два сигнификативна значења.

У моделима 1—3 означава се идентификација времена — и то локациона.

4.2. У домену сукцесивности (разновремености) — у комбинацији са везником *кад* долази у обзир првенствено примјена перфективних глагола.⁸

И у моделу 4 и у моделу 5 као експлицитни знак сукцесивности наступа и *плусквамперфект*, и то са различитом, тј. супротном, дистрибуцијом по клаузама — у једном (4) и другом (5) моделу.

Модел 4:

кад сам ја била дошла, они су отишли

Модел 5:

кад сам ја дошла, они су били отишли

Категорија *темпуса*, у овом случају претпрошлости — *плусквамперфект* — наступа као релевантни конститутивни чинилац у моделу 5, а модел 4 се неупоредиво чешће остварује у варијанти са глаголским обликом за означавање прошлости првог степена (перфектом или аористом) у обје корелативне клаузе.

Модел 4 са перфектом у обје реченице, као мање експлицитан у погледу означавања сукцесивности типа 4, нарочито је подесан за случајеве *кад строга прецизација хронолошке релације и није релевантна*. То се често дешава када се темпоралном клаузом представља догађај који је означио епоху па се, у складу с тим, и временски простор означен темпоралном клаузом схвата много шире од трајања самог догађаја о коме она реферише, нпр.:

он се родио кад је први човек полетио у космос.

4.3. У сукцесивним релационим моделима 4 и 5 везничка средства семантички обиљежена сукцесивношћу допуштају слободнију селекцију аспекатских значења него везник *кад*.

Модел 4:

након што је боравио у Паризу, боравио је и у другим европским метрополама

након што је режирао на филму, дуго се бавио позоришном режијом

⁸ Ни могућност примјене аспекатских комбинација није искључена. Она је већ регистрована у дјелима: К. Милошевић (1970), *Футур II* ...; Р. Сидмић (1973), *Прилог проучавању* ... , а регулативни механизми, о којима досад није било ријечи, биће другом приликом описани.

Модел 5:

прије него што се посветио роману, писао је приповијетке.

4.4. У моделима 4 и 5, тј. сукцесивним, означава се *идентификација времена*, и то њен *оријентациони тип*.

При томе у синтаксичким моделима са семантички обиљеженим везничким средством може да се изрази и језички посебно *сигнализира* и *квантификација оријентације*, нпр.:

Модел 4:

два дана након што је отпутовао, тражила га је полиција

Модел 5:

два дана прије него што је отпутовао, тражила га је полиција.

5. Типови релативне хронологије 6 и 7 могу се, по мом мишљењу, сматрати *изведеним* и *сложеним* у том смислу што *садрже доминантна релациона обиљежја* и *једног и другог основног модела*, тј. и оног са значењем *симултаности* и оног са значењем *сукцесивности*, — које смо окарактерисали као *примарне (просте)*.

Присуство *временске границе* — *лимитативни фактор* — повезује ове моделе са онима који служе за означавање *сукцесивности*, а присуство појма *периода*⁹ коме припада ситуација означена суперординираном клаузом — *приближава* ове моделе онима који служе за означавање *симултаности*.

Предочену *сложену семантику* бих објаснила чињеницом да се у лимитативним моделима хронолошке релације *рефлектују истовремено у два огледала*, и то: и као *однос према граници* (лимитативна компонента) — и као *однос према периоду* (локациона компонента). Управо то и отежава њихову интерпретацију.

Те широке могућности и сложене околности манифестовања хронолошкодетерминационих значења и њихових варијација у лимитативним моделима условљене су добрим дијелом и *аспекатском дистрибуцијом* и *дистрибуцијом истиносних модалитета* (афирмације и негације) и у једној и у другој корелативној клаузи.¹⁰

6. У домену *терминативнолимитативног*¹¹ модела (6) манифестација односа *истовремености* зависи првенствено од *аспекатске дистрибуције*, а остварује се у *слједећим варијацијама*:

⁹ У књизи о футуру II-ом ја употребљавам термин »одсјек времена« (стр. 65). Термин »период« преузела сам од А. А. Барентсена (*Наблюдения над функционированием союза пока*, реферат на VIII међународном конгресу слависта, Загреб, 1978, стр. 4, 5, и даље — јер ми изгледа адекватнији појму о коме је ријеч. Наиме, чини ми се да термин *одсјек времена* у већој мјери подразумемијева *одређеност објекта временских граница* (почетне и завршне), а термин »период« такву могућност мање подразумемијева, иако је не искључује, — а модели које називам *лимитативним* подразумемијевају постојање (одређеност) *једне* од тих граница.

¹⁰ Улога и садејство ова два чиниоца уочени су и, у основи, објашњени у монографији о футуру другом, стр. 57, 63—66.

¹¹ За темпоралне реченице са везником док Т. Амвел (н. д., стр. 65) употребљава термин *комплетивне* (»zдания комплетивне«).

ба) комбинација терминативнолимитативног значења са релационим моделом 1:

Обје ситуације припадају истом периоду времена, а ситуација из темпоралне клаузе својим трајањем одређује временски оквир у који пада комуникативнорелевантни ток манифестовања ситуације из суперординиране клаузе. *Паралелизам манифестовања*, аналогно моделу 1, обезбјеђује имперфективни аспект обају корелативних предиката, нпр.:

док сам ја радила, они су спавали.

Ова варијација, зависно од комуникативног циља, може означавати:

1) оријентационолокациону идентификацију времена и тада темпорална клауза одговара на питање: *када?*

2) оријентационолокациону квантификацију времена и тада темпорална клауза одговара на питање: *како дуго?*, *колико?* У овом случају могуће је увести и експлицитни знак квантификације, нпр.:

СВЕ док сам ја радила, они су спавали.

бб) комбинација терминативнолимитативног значења са релационим моделом 2:

Обје ситуације припадају истом периоду времена, али ситуација из суперординиране клаузе заузима само *дио периода* у коме се манифестује ситуација из темпоралне клаузе.¹² То омогућава одговарајућа аспекатска комбинација — аналогна оној у моделу 2, тј. имперфективни глагол у темпоралној а перфективни у суперординираној клаузи, нпр.:

док сам ја спавала, вјетар је разбио прозор.

И у оваквим случајевима се ради о локационој идентификацији времена уз подразумевање *лимитираности* периода са десне стране.

Као синоним варијацијама а) и б) модела 6, могла би послужити сложена реченица у којој би везник док био супституиран везником кад, при чему би значење *истовремености* остало, а значење *лимитираности* отпало. Тиме се у варијацији а) елиминише и потенцијално значење квантификације. Тако није могућа реализација: *све кад* сам ја радила, они су спавали, али је могућа примјена друкчијег механизма квантификације, нпр.: *кад* сам ја радила, они су *све вријеме* спавали.

бв) *Иста комбинација аспекатских значења са друкчијом дистрибуцијом по клаузама* даје друкчији семантички ефекат, нпр.:

ја сам спавала док је вјетар разбио прозор,

гдје перфективна (пунктуална) ситуација из темпоралне клаузе представља *саму границу* до које се манифестује ситуација из суперординиране клаузе (спавати). Према томе, овдје постоји *временски додир ситуација*, али *временског паралелизма*, ни *дјелимично*, нема — јер ситуација из темпоралне клаузе својом манифестацијом *прекида*

¹² В.: К. Милошевић (1970), стр. 57, тип ВлИДБ.

ток ситуације из суперординиране клаузе. Зато би овај случај представљао комбинацију *суksesивног релационог модела 5 са терминативнолимитативним моделом — 6, тј: варијацију в).*

Синонимску вриједност имала би сложена реченица са темпоралном клаузом која се уводи везничким комплексом *прије него што*, нпр.:

ја сам спавала *прије него што* је вјетар разбио прозор.

Разлика између ова два модела је у томе што *синоним не истиче лимитативну улогу ситуације из темпоралне клаузе*, а синтаксички модел са везником *док — уз помоћ аспекатског значења предиката у темпоралној клаузи — то чини.*

Тип хронолошке детерминације, у зависности од комуникативног циља, у овом моделу може бити *оријентационолокациона идентификација времена или квантификација истог типа, тј. оријентационолокационог.*

Ово последње доказује могућност увођења *експлицитног знака квантификације:*

ја сам спавала *све док* је вјетар разбио прозор.

6.1. Што се тиче примјене *перфективних глагола* у обје корелативне клаузе у оквиру релационог модела 6, треба истаћи да на њихово понашање знатан утицај врше *разлике аспекатских ликова* (Aktionsarten, способности действия) и *дистрибуција истиносних модалитета* (афирмације и негације) у корелативним клаузама.

6.1.2. *Улогу аспекатских ликова* нека покажу следећи *паралелни примјери:*

1) он је *отишао* од куће *док сам ја дошла*

2) он је *остао* код куће *док сам ја дошла,*

гдје у оба цитирана примјера *ситуација из темпоралне клаузе* (мој долазак) чини *десну границу периода* коме припада ситуација означена суперординираном клаузом (отишао је, остао је). Међутим, *однос једне и друге ситуације из суперординиране клаузе према самом периоду није идентичан.* Наиме:

У примјеру 1) ситуација изражена глаголом *отићи* заузима само *дио тог периода*, а у примјеру 2) ситуација изражена глаголом *остати* *испуњава тај период.*

У оба случаја се ради о *оријентационолокационој идентификацији времена*, али, у погледу могућности представљања *квантификације времена*, ови случајеви се *разликују* у том смислу што примјер 1) *не може служити и квантификацији* (упор.: он је отишао **све док сам ја дошла*), а примјер 2) — са глаголом *остати*¹³ — може (упор.: он је остао *код куће све док сам ја дошла*).

¹³ Према поткласификацији видских ликова коју је предложио Ђуро Грубор у књизи *Аспектна значења*, Рад ЈАЗУ 293—295, Загреб, 1953, — овај глагол би био *инкоативни*, н. д., стр. 28. — О аспекатској специфичности и, у вези с тим, аспекатском понашању глагола *остати* («ингресивнотрајног») в. нешто више у: К. Милошевић (1970), стр. 39, примјер *ВпIII* -з и коментар уз њега; стр. 55, примјер *ВпIIB-1* и објашњење на стр. 59 (претпоследњи пасус).

Истовременост у моделу 6 могу на посебан начин означавати и *перфективни* глаголи одређених видских ликова,¹⁴ нпр.:

*тотивни*¹⁵

док је мајка *опрала* рубље, дјеца су *написала* домаће задатке
док је он *препливао* ријеку, и *гонци* су *прешли* чамцем на
другу обалу

*комбинација сативни*¹⁶ и *дистрибутивнототивни*¹⁷
насунчали смо се док су их *позакопавали*, и сл.

7. Модел 7 — *ингресивнолимитативни*¹⁸ — *симетричан* је моделу 6, а *темпорална* клауза у њему одређује *лијеву* (почетну) *границу периода* коме припада ситуација из суперординиране клаузе. Карактеристична *везничка средства* су *адверби ингресивнолимитативног значења: откад, /от/како*.

Варијације у којима се остварује овај модел углавном су *аналогне* онима које су могуће у моделу 6 (*терминативнолимитативном*), а *заснивају* се на комбинацијама значења: *ингресивноограниченог периода* и *простих модела* релативне хронологије, и то: 1, 2 и 4.

7а) *комбинација ингресивнолимитативног значења са релационим моделом 1:*

Обје ситуације припадају *истом периоду времена*, а ситуација из *темпоралне* клаузе својим трајањем одређује *временски оквир* манифестовања ситуације из *суперординиране* клаузе. *Паралелизам манифестовања*, *аналогно* моделу 1, *обезбјеђује имперфективни аспект* обају *корелативних предиката*, нпр.:

откако (откад) живи на селу, *бави* се земљорадњом.

Овај модел, *зависно од комуникативног циља*, може означавати:

1) *оријентационолокациону идентификацију времена* и тада одговара на питање: *откад? кад?*

2) *оријентациону квантификацију времена* и тада одговора на питање: *како дуго? колико?*

У другом случају могуће је *увођење одговарајућег квантификатора*, нпр.:

све *откако живи* на селу, *бави* се земљорадњом.

7б) *комбинација ингресивнолимитативног значења са релационим моделом 2:*

¹⁴ Семантика видских ликова у примјерима који слиједи поима се, углавном, у духу класификације коју је предложио Ђ. Грубор у поменутој књизи — и употребљавају се термини којима се он служи. Овдје треба напоменути да су Груборова разматрања о аспекатским значењима у поначему оштро критикована, али и да су у аспектологији обилато искоришћавана.

¹⁵ Грубор, н. д., стр. 12.

¹⁶ Исто, стр. 12.

¹⁷ Овај сложени термин увела сам за једну *подгрупу тотивних глагола*. У Груоровој разради основне класификације ово би био *пантивни трансформативни* глагол. В.: н. д., стр. 45, група 3).

¹⁸ Т. Амвел за овај тип *темпоралних реченица* предлаже термин *ингресивне* (*»zdania ingresywne«*), н. д., стр. 64, т. 2.2.1.

Ингресивнолимитирани период представља временски оквир за манифестовање ситуације из суперординиране клаузе, нпр.:
откад живи на селу, обогатио се.

Овај модел означава оријентационолокациону идентификацију времена без могућности означавања квантификације времена.

Остваривање одређене хронолошке релације омогућава аспекатска дистрибуција аналогна оној у моделу 2, тј. *имперфективни вид у темпоралној и перфективни у суперординираној реченици.*

7в) *Иста комбинација аспекатских значења са друкчијом дистрибуцијом по клаузама даје друкчији семантички ефекат, нпр.:*

откако се обогатио, живи на селу,

гдје перфективна ситуација из темпоралне клаузе представља саму границу од које се манифестује ситуација из суперординиране клаузе (живи). Временски додир ситуација овдје постоји, али паралелизма нема. Овај случај представља комбинацију ингресивнолимитативног значења са релационим моделом 4, тј. варијацију в).

Синонимску вриједност има модел са везничким комплексом након што, нпр.:

након што се обогатио, живио је на селу.

Синонимска разлика је у томе што комплекс *након што* не указује на *лимитативни* карактер ситуације из темпоралне клаузе.

7.1. У варијацији в), тј. у комбинацији модела 7 и 4, могу се у обје корелативне клаузе употребити глаголи перфективног вида. То би била варијација:

в1) *откако се обогатио, измијенио се,*

гдје се особине модела 4 адекватније манифестују него у варијацији са комбинацијом аспекатских значења (в).

Синонимску вриједност има модел са везником *након што*, нпр.:

након што се обогатио, измијенио се,

у коме се наглашава хронолошки *слијед* ситуација, а не *лимитативна* улога ситуације из суперординиране клаузе.

У синтаксичком моделу са везником *након што* обична је и квантификација оријентације (дистанције), нпр.:

Убрзо након што се обогатио, он се измијенио.

Увођењем оваквог квантификатора мијења се синтаксички статус темпоралне клаузе.

8. Пада у очи и чињеница да у семантички сложеним моделима (6 и 7) међу комбинацијама *простих модела* (1—5) са једном од *лимитативних семантичких компонента* — у моделу 6 (*терминативнолимитативном*) нема комбинација са *простим моделом* 4 (ТК < СК), а у моделу 7 (*ингресивнолимитативном*) нема комбинације са *простим моделом* 5 (СК < ТК).¹⁹ Ово је сасвим логично јер: *ситуација из темпоралне клаузе која представља десну (завршну) границу неког пе-*

¹⁹ Символи значе: ТК — *темпорална клауза*; СК — *суперординирана клауза*.

риода или процеса (модел 6) — не може бити антериорна, као што ни ситуација из темпоралне клаузе која представља лјеву (почетну) границу неког периода или процеса (модел 7) — не може бити постериорна ономе што ограничава.

9. О дејству негације у сложеној реченици са темпоралном клаузом — у вези са темом овога рада треба указати на двије појаве, и то: једну која је опште природе и једну која је у непосредној вези са аспекатским значењем.

9.1. Опште је правило, које начелно важи за употребу негације у сложеној реченици са темпоралном клаузом, да се у овом типу сложене реченице никад не манифестује општеодрични тип, него се ради о дјелимичној (парцијалној) негацији.²⁰

Ова појава произлази из чињенице да је темпорална клауза реченично оформљени дмо предикативне структуре суперординиране реченице, и то »атрибут ситуације«, »циркумантант«, помоћу којег се хронолошки лоцира ситуација означена основном (суперординираном) реченицом. Из тога слиједи закључак да се и тврђење и одрицање ситуације у суперординираној клаузи односи само на вријеме означено темпоралном клаузом.

При томе су, у погледу стварног стања ствари, отворене двије могућности, и то:

а) да негација важи и изван оквира датог темпоралном клаузом:

б) да негација важи само у том оквиру.

У случају б) сложена реченица са темпоралном клаузом и негацијом у суперординираној реченици — може добити и своју афирмативну варијанту као једну од логички адекватних реализација.

Примјери:

→ 1) вјетар није разбио прозор док сам ја спавала (→)

1а) вјетар је разбио прозор док ја нисам спавала

2) они нису дошли кад сам ја била код куће (→)

→ 2а) они су дошли кад је нисам била код куће.

Предочени примјери показују да се у случају б) актуелни имплицитни логички садржај може изразити транспортацијом (премјештањем) негације из једне реченице у другу, али то није једина могућност него постоје и друге, нпр.:

3) они нису отишли прије него што сам ја дошла —→

3а) они су отишли након што сам ја дошла,

²⁰ Општа правила о домету («сфери дјеловања») негације прихваћена су у оном виду у коме их је, с обзиром на просту реченицу, изнијела Е. А. Падучева, у књизи: *О семантике синтаксиса*, Москва, 1974, гл. VI. Апликација тих правила на зависносложену реченицу одређеног типа и истраживање садјества негације са осталим језичкосемантичким чиниоцима типа темпоралне детерминације, нарочито — са категоријом аспекта у одређеним хронолошкорелационим моделима — били су један од задатака овог мог рада.

гдје се идентичан ефекат постиже укидањем негације уз глагол и увођењем везника који је лексичка негација оног који је у основном примјеру (*прије него што — након што*).

Ове паралелне реализације разликују се по могућности укључивања у комуникативну перспективу казивања — јер оне нуде различиту синтаксичку хијерархизацију компонената семантичке структуре сложене реченице.

9.2. Што се тиче везе аспекта и негације, у оквиру наше теме, најрелевантнија је чињеница да негација укида аспекатска ограничења која подразумева перфективни аспект у погледу могућности хронолошке детерминације ситуације у суперординираној реченици.

9.2.1. То се види већ у простој независној реченици ако се упореде примјери:

- 1) она је дошла
- 2) она дуго није дошла

2а) она дуго није долазила,

гдје негација допушта примјену адвербијалне одредбе за квантификацију трајања »дуго« (примјер 2), која није могућа у афирмативној реченици (упор.: она је *дуго дошла), а исто тако — и примјену итеративног глагола (примјер 2а), што, такође, у афирмативној реченици није могуће без битније промјене смисла. Дакле, присуство негације у простој реченици са перфективним предикатом — слаби аспекатску опозицију перфективност — имперфективност, а исто тако и опозицију једнократност — виšekратност.

9.2.2. У сложеној реченици са темпоралном клаузом најдалекосежније консеквенце негација достиже у релационим моделима које смо назвали лимитативним.

Наиме, негативни истиносни модалитет у суперординираној клаузи са перфективним предикатом — у поменути два модела ствара услове за двојаку аспекатску и хронолошкорелациону интерпретацију сложеног исказа и, у вези с тим, — и двојаку представу о типу временске детерминације, тј. — и као локације, и као квантификације.

Тако су, у складу са комуникативном перспективом, у сложеним реченицама које ћемо цитирати могућа слједећа два значења, тј. поимања смисла:

1) ја нисам дошла док они нису отишли

а) смисао: ја нисам дошла тада, тј. у времену до (прије) њиховог одласка;

б) смисао: ја нисам дошла (долазила) тако дуго, тј. све до њиховог одласка, односно: све док они нису (били) отишли.

Од два могућа смисла први одговара идентификацији времена, а други квантификацији времена.

Аналогно дејство негација има у симетричном моделу — ингресивнолимитативном, нпр.:

2) *откако* су они отишли, *ја нисам дошла (долазила)* — и сми-сао се остварује у двије *аналогне симетричне варијанте*, и то:

а) смисао: *ја нисам дошла (долазила) од тада*, тј. у времену од њиховог одласка, — представља *оријентациону идентификацију времена*;

б) смисао: *ја нисам дошла (долазила) тако дуго (толико дуго)*, тј. све од њиховог одласка, односно: *све откако* су они отишли, — представља *оријентациону квантификацију времена*.

10. Цијело наше разматрање о улози аспекатских значења у представљању хронолошке детерминације у сложеној реченици са темпоралном клаузом — нуди сљедеће закључке:

1) Аспекатска значења у комбинацији са *везником* кад углавном *регулишу* хронолошке односе у сложеној реченици са темпоралном клаузом (модел 1—3) иако их понекад не прецизирају (модел 4).

2) У релационом моделу 5 ($СК < ТК$) у комбинацији *везника* кад са *перфективним* глаголима у позицији предиката *корелативних* клауза *неопходно* је и *присуство одређене категорије темпуса* (у сфери прошлости *плусквамперфекта*, а за сферу будућности *аналоган* облик у стандардном језику не постоји²¹) као *дијагностичког средства* *релативне хронологије*.

3) У комбинацији са *лимитативним везницима* *откад (откако)*, *док* — аспекатска значења у сложеним околностима: у комбинацији једног од *примарних (простих) модела (1—5)* са једном од *лимитативних семантичких компонената (ингресивном или терминативном)*, — врше функцију *аналогну* оној коју врше у *примарним (простим) моделима (1—5)*.

4) У комбинацији са *везничким средствима* *обилеженим сукцесивношћу (након што, прије него што)* — *утицај* *аспекатских значења* на одређивање *релативне хронологије* знатно *слаби*.

5) *Перфективни глаголи* у изведеним, *лимитативним* моделима (6 и 7), било да се ради о *неким одређеним видским ликовима* (способы действия) или о *присуству негације* — *могу да се* у означавању хронолошке детерминације *понашају* као *имперфективни*.

LE RÔLE DE LA SIGNIFICATION ASPECTUELLE DANS LA
PRÉSENTATION CHRONOLOGIQUE DANS LA PHRASE COMPLEXE
CONTENANT UNE CLAUSE TEMPORELLE DANS LA LANGUE
SERBOCROATE

Résumé

Ce travail traite de l'influence de la signification *aspectuelle* sur la formation d'un certain type de détermination temporelle, réalisé par l'application de la *clause temporelle*.

²¹ Он постоји у једном дијелу штокавских говора, а чине га: *футур* први глагола *бити* (као помоћни глагол) и *радни придјев* главног глагола. О овоме в.: П. Сладојевић, *О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватском језику*, Београд, 1966, стр. 63; К. Милошевић, н. д. (1970), стр. 144, — н. д. (1981), биљешка 17.

L'objectif central de notre travail a été de formuler *les règles et les possibilités d'interférence de la signification aspectuelle et des autres catégories sémantiques* (lexicales, morphologiques, syntaxiques) qui, avec la catégorie de l'aspect, forment *certaines relations temporelles générales*.

Par ailleurs, on a traité des autres significations, *plus spécifiques* (identification, quantification), qui se réalisent *sur la base de certaines relations temporelles générales* et de leurs sous — classes.

Enfin est décrit *le rôle de la négation dans la régulation du comportement aspectuel de l'énoncé* ayant un verbe *perfectif* comme prédicat — dans certains modèles relationnels de la phrase complexe contenant une clause temporelle.